

MILITÆR HISTORIE

En av undersøkelseskommissionene studerer gjenstander som er funnet i massegravene i Katyn.

Major Bjørn Bratbak fortsetter sine undersøkelser av vestlige reaksjoner på sovjetiske løgner om massakren i Katyn. Første artikkel sto i Pro Patria nr. 3. Den avsluttende artikkel kommer i neste utgave.

KATYN- MASSAKREN

II:

VESTLIG

UNNFALLENHET

*Av major (R)
Bjørn Bratbak*

Høsten 1945 ble det inngått avtale mellom de fire seirende stormaktene, USA, Frankrike, Storbritannia og Sovjetunionen om å stille tyske krigsforbrytere for en internasjonal militær domstol. Domstolen bestod av fire dommere, en fra hver av stormaktene. Det ble reist tiltale mot 24 personer fra det øverste tyske politiske og militære lederskikk. Den sovjetiske dommer var justisgeneralmajor L.T. Nikitsjenko, den sovjetiske anklager var Roman A. Rudenko, en 38 år gammel ukrainer med grad som general-løytnant i det sovjetiske rettsvesen.

Den formelle åpningen av domstolen var fastlagt til 15. oktober 1945. På den 11. oktober gjorde Rudenko domstolen oppmerksom på at det var oppstått et problem i forbindelse med teksten i anklagen som var utferdiget: «925 polske offiserer som var krigsfanger var drept i Katynskogen nær Smolensk». Rudenko fortalte at han hadde mottatt informasjon om at tallet ikke var 925, men 11 000. For å få endret tiltalebeslutningen forlangte Rudenko at domstolens åpning måtte bli utsatt i tre dager. Dette skapte irritasjon hos de vestlige dommerne som i utgangspunktet var innstilt på å avslå anmodningen. Den sovjetiske dommer Nikitsjenko stilte da sine meddommere overfor følgende problemstilling: «Hva ville være det største onde, enten å utsette åpningen noen få dager,

eller å fornærme Sovjet ved å akseptere anklagen slik den først var utferdiget». Spenningen blant domstolens dommere ble nå så intens at den amerikanske formannen ba den russiske dommer forlate rommet mens spørsmålet ble diskutert av de andre. Det syntes som om russerne satte så mye inn på dette, at de trolig ville forlate domstolen, om de ikke fikk viljen sin. De tre dommerne kom til at de ikke hadde noe valg, og gikk med på utsettelse.

Den amerikanske forfatteren Robert E. Conot peker på at russerne i utgangspunktet hadde håpet på at rapporten fra deres kommisjon som hadde gransket Katyn-massakren i 1943/44, skulle bli akseptert av domstolen og dermed fastslått som historisk sannhet. I Kreml hadde de plutselig blitt klar over at tallet 925 i anklagen ikke ville løse problemet med de gjenstående ca. 14 000 polske offiserer de hadde tatt livet av, og Rudenko fikk plutselig ordre om å få anklagen utsatt inntil de fikk summet og ordnet seg.⁽¹⁾

Den russiske anklageren Rudenko insisterte på å gjøre tyskerne og spesielt Göring ansvarlig for drapene i Katyn, til tross for at hans amerikanske kollega, Robert Jackson, flere ganger advarte ham mot dette. Jackson kjente til at det i det amerikanske forsvarsdepartement fantes utførlige rapporter om Katyn-saken. Disse ble nå hentet til Nürnberg.

14. januar 1946 erklærte den russiske anklageren at en av de mest alvorlige kriminelle handlinger som storparten av de anklagede stod ansvarlig for, var massehenrettelsene av polske krigsfanger i Katynskogen. Disse var, ifølge Rudenko, utført høsten 1941 av de tyske fascistiske angriperne. På nytt ble det skapt uro og spenning i domstolen og det oppstod fare for at russerne kunne trekke seg ut. Om den russiske kommi-

Britenes Katyn-monument

I Storbritannia ble Katynsaken tatt opp i Parlamentet. Et parlamentsmedlem foreslo 22. april 1971 at saken burde bringes inn for De forente nasjoner, slik at de ansvarlige kunne bli dømt, om bevisene var klare. I juni samme år ble saken drøftet i Overhuset og ikke mindre enn 12 lorder henstilte til regjeringen om å foreta seg noe, eller i det minste komme med en uttalelse! Men den britiske regjering ønsket ikke å bli trukket inn i denne pinlige affæren.

I 1971 begynte komitéen «The Katyn Memorial fund» arbeidet med å få reist et minnesmerke i Storbritannia over de henrettede polske offiserer. Komitéen som fikk den britiske Lord Barnby som formann, hadde allerede tidlig bestemt seg for at minnesmerket skulle bære ordet «Katyn» og årstallet «1940». I det lå det en klar anklage mot Sovjet.

Sammen med lokale myndigheter i London kom komitéen til at minnesmerket skulle plasseres i St. Luke's Garden i Chelsea, en stille og rolig park. Etter å ha innhentet flere forslag til utforming av monumentet, ble det besluttet at det skulle bestå av en enkel obelisk. Det nødvendige pengebeløp ble skaffet tilveie, bl.a. ved gaver. Nå skulle imidlertid den første av mange forunderlige hindringer melde seg. Det viste seg at St. Luke's Gardens for mer enn hundre år siden hadde vært kirkegård, og med dette som hjemmel kunne Church of England gripe inn. Fra kirkens side ble det nå benyttet mange knep for å hindre at obelisk ble reist, de fleste basert på ren formalisme og byråkratiske spissfindigheter. I 1974 havnet saken i den kirkelige rett som utøvet jurisdiksjon over det tidligere innvierte parkområdet. Etter en halv dags rettsforhandlinger kom det frem at det var bakenforliggende årsaker til kirkens uvilje, en uvilje som både syntes spesiell og aldeles ikke preget av kirkens barmhjertighetslære. Fra kirkens jurist kom det et tilbud som gikk på ut på at komitéen skulle avstå fra å benytte årstallet «1940» på minnesmerket, og i stedet sette en mindre presis angivelse, f.eks. «under de første år av krigen». Tillatelse fra kirken skulle i så tilfelle gå i orden. Det ble ikke godtatt av komitéen, og saken verserte for den kirkelige domstolen til januar 1975. Da ble det avsagt kjennelse. Den gikk ut på at minnesmerket måtte betraktes som en bygning, og da var det de lokale bygningsmyndigheter som måtte inn i bildet. Med andre ord, saken ble ytterligere trenert ved underfundige begrunnelser. Nå kom imidlertid rettens formann til å gå lenger i sin begrunnelse, noe som igjen røbet kirkens virkelige grunn til å si nei.

Han opplyste at han ikke fant at det var belegg for å benytte årstallet «1940» og fortsatte:

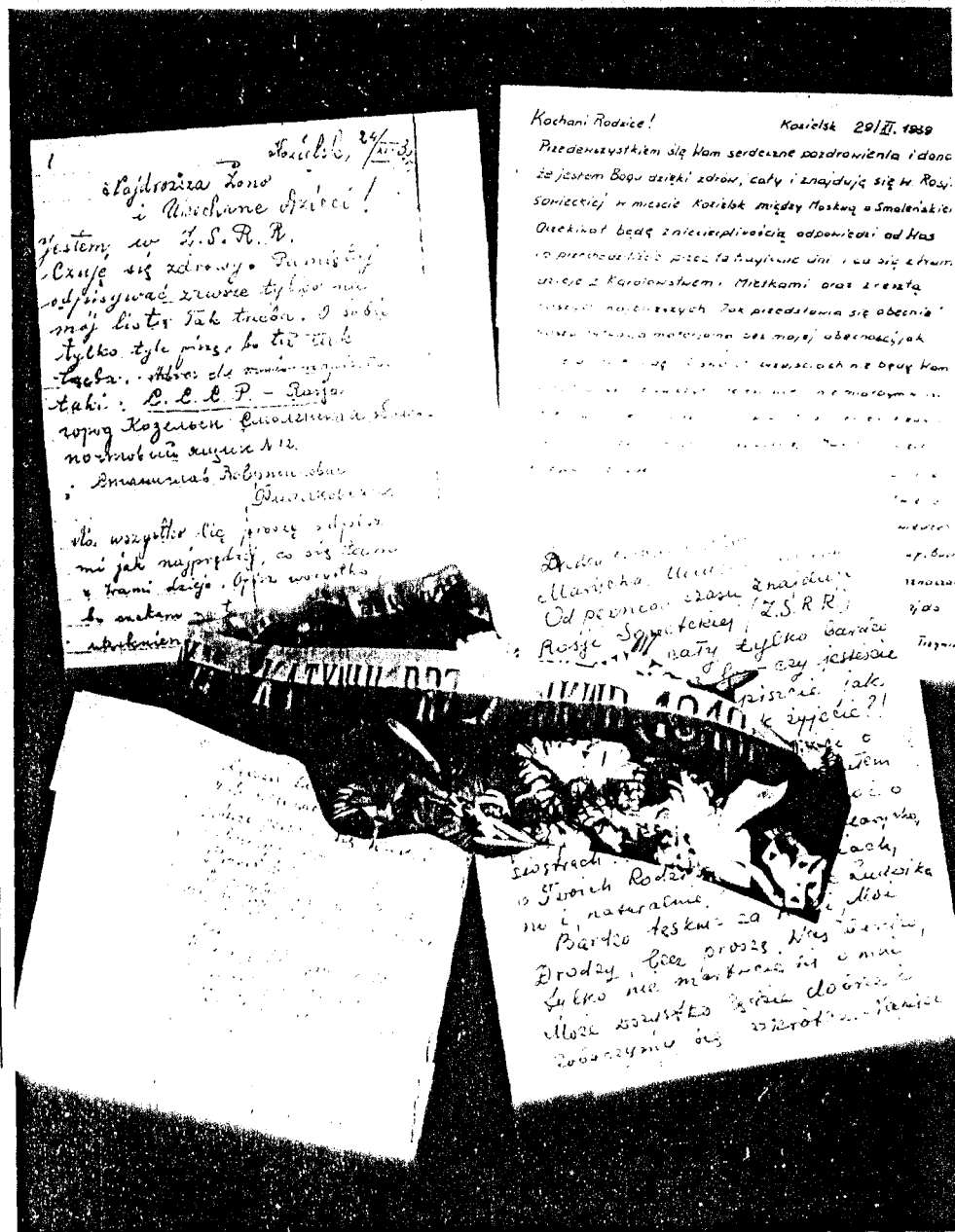
For the present purpose the critical point is that the Petitioners say «1940» is essential: that is, the monument is intended to make and to perpetuate in stone a specific accusation. In my judgement it is no part of the duty of the Courts of the Church of England to allow its jurisdiction to be used to advertise accusations of crime.

Komitéen besluttet etter dette ikke å anke rettens avgjørelse. Den fant at sakens alvor, 15 000 myrdet uten at anklage var reist, var for alvorlig til at den skulle bli en kasteball mellom jurister i en tomtesak. Komitéen tok derfor med takk imot et tilbud fra byens myndigheter om å reise monumentet på Gunnersbury Cemetery, en kirkegård som ikke var kirkelig innviet og hvor mange po-

lakker og andre som hadde dødd i eksil var gravlagt. Komitéen følte seg lykkelig over å ha kommet til en ordning på Gunnersbury, og dermed kommet seg fri fra forhandlingene med Church of England, som hadde utviklet seg til en ytterst skitten affære.

Vanskelighetene skulle imidlertid ikke være slutt. Så snart det ble kjent at minnesmerket skulle reises på Gunnersbury, våknet KGB. Den polske kommunistambassaden i London, som helt tydelig handlet under press og styring utenfra, henvendte seg i januar 1976 til byrådet og meldte at minnesmerket var uønsket. Den polske ambassadøren begynte brevvet med å minne om Polens ofre under krigen, men gikk fort over til å argumen-

Noen av brevene som er funnet på henrettede fra leiren i Kozielsk.

sjonsrapport fra januar 1944 fattet domstolen mot en stemme kjennelse om at den bestod av: «irrefutable evidence of facts found (a contention) unsupported by the charter and intrusically unreasonable in itself».⁽²⁾

Det ble ført vidner både fra tysk og russisk side. De tyske vidneprovene gikk ut på at det var russerne som hadde stått for udåden våren 1940, mens russerne og deres vidner påstod at udåden var begått av tyskerne høsten 1941.

Vidnene som ble ført fra russisk side gav forøvrig et lite troverdig inntrykk. Et av de russiske vidnene var Victor Prosorovski, formann i den sovjetiske kommisjonen for Katyn-massakren. Det andre var bulgareren doktor Marko Markov. Han hadde vært medlem av den internasjonale kommisjon som tyskerne hadde kalt til å foreta undersøkelser av funnene i Katyn våren 1943. Han hadde også underskrevet rapporten som hadde konkludert med at russerne hadde foretatt henrettelsene våren 1940. Etter at Bulgaria var kommet under sovjetisk kontroll hadde Markov blitt arrestert av russerne. Han forsøkte å godtgjøre overfor domstolen at undertegnelsen på rapporten fra 1943 ikke stod ved lag, og at han nå var blitt overbevist om at det var tyskerne som var de ansvarlige. Tilsvarende lite troverdig inntrykk gjorde russernes tredje vidne.

Mens rettsforhandlingene ennå pågikk i Nürnberg ble rettens vestlige medlemmer tilstillet den polske eksilregjeringens hvitbok fra februar 1946: «Facts and Documents Concerning the Polish Prisoners-of-War Captured by the USSR During the 1939 Campaign.» Rettens formann ble også tilsendt en samling på 34 dokumenter som var samlet i det polske utenriksdepartementet i London under tittelen: «Report on the Massacre of Polish Officers in the Katyn Wood».⁽³⁾

Domstolen kom til at det ikke fantes grunnlag for å trekke de tyske krigsforbrytere, som stod anklaget for domstolen, til ansvar for Katyn-massakren, og hele Katyn-spørsmålet forsvant fra rettsforhandlingene. Når de tyske forsvarene stilte spørsmålet «får jeg spørre anklageren hvem som skal gjøres ansvarlig for Katyn-drapene» brøt den engelske lord Lawrence som førte forsettet den dagen inn og svarte: «Jeg har ikke til hensikt å svare på spørsmål av dette slag.»

Katyn ble heller ikke nevnt i de dommer som ble avsagt. Hverken fra Sovjet eller fra den polske kommunistregjering ble det uttalt noen misnøye med det.⁽⁴⁾ Russerne dømte og henrettet høsten 1945 7 tyske offiserer som delaktige i

Katyn-mordene. En av de russiske anklagerne ved Nürnbergdomstolen begikk selvmord under rettsforhandlingene. Russerne betegnet det som et uhell.

En av de russiske anklageassistenter ved domstolen i Nürnberg var L. N. Smirnov. Han forskrekket dommerne da han en dag i retten fremla et stykke såpe laget av menneskefett og flere gjenstander laget av menneskeskinn. Han viste lysbilder av kurver fylt med avhogde menneskehoder som var funnet i Danzig, fotografier av menneskehenrettelser, galger og hending av kvinner, og gatene i Lvov fylt med lik.

Etter krigen tjenestegjorde L. N. Smirnov som dommer i Moskva. Det var han som i 1966 dømte forfatterne Julij Markovitsj Daniel og Andrej D. Sinjavskij til fem års straffarbeid etter en anklage som lød på «fiendtlighet mot sovjetregjeringens og partiets politikk» i det de to tiltalte hadde utgitt verker som «blir aktivt bruk i den ideologiske kamp mot SSSR». Rettsaken ble betegnet som en farse og dommene vakte harme og forferdelse. Fra vårt land ble det sendt protestbrev bl.a. fra PEN-klubben og fra Den norske forfatterforening til de sovjetiske myndigheter.⁽⁵⁾

Sommeren 1971 kom L. N. Smirnov til Norge. Nå som dommer i det internasjonale Vietnam-tribunal som åpnet sin andre sesjon i Oslo. Her skulle han sitte til doms over amerikanernes krigføring i Vietnam. Det skapte reaksjoner at vår egen rettslærde, dr. juris og professor i rettsvitenskap ved Universitetet i Oslo, Anders Bratholm, inntok dommersetet sammen med Smirnov. Fra en polakk bosatt i England kom det et åpent brev til professor Bratholm gjennom Aftenposten. Polakken som ikke våget å fremstå under fullt navn, redegjorde for russernes ansvar for Katyn-massakren, og sluttet brevet med å minne Bratholm om at han hadde sittet ved samme bord som en representant for denne type forbrytere.⁽⁶⁾

Katynmonumentet i Stockholm⁽⁷⁾

I vårt naboland Sverige arbeidet eksilpolakker i begynnelsen av 1970-årene for at det i Stockholm skulle bli oppsatt et minnesmerke over ofrene i Katyn. De ønsket minnesmerket reist til 35-års markeringen for skjendelsedåden. Fra svenske myndigheter ble de møtt med at å reise et monument på en offentlig plass i Stockholm ikke kunne komme på tale. Katyn-affæren var fortsatt «political unclean» i det sosialdemokratiske Sverige. Polakkene i Sverige gav seg imidler-

tid ikke.

Takket være eksilpolakken, den initiativrike og pågående Tadeusz Glowacki, klarte de å omgå myndighetenes byråkratiske obstruksjoner ved privat å byggle 80 m² grunn med en bygslingstid på 49 år. På denne stod det dem fritt å anlegge en minnepark og reise et monument. Monumentet består av en grov syrefast sten med en forgylt minneplate i sølv. På sølvplaten er det et relieff av den hellige madonna og en polsk og en svensk tekst:

*Till hågkomst av polacker
barbarisk mördade av
Sovjet i Katyn år 1940
och på andra avrättnings-
platser.*

Fria polacker

Monumentet ble avduket 16. november 1975 ved en seremoni som tok til med en høytidelig messe i den katolske domkirken. Kirken var fullsatt og like mange polakker måtte nøye seg med plass utenfor og følge messen gjennom høyttalere. Den svensk-polske Katyn-komiteen hadde sendt invitasjoner til riksdagsmenn, politikere, journalister, TV og radio, fagforeningsledere m.v. Ingen av de inviterte svensker møtte frem. Bare lederen i Folkepartiet sendte svar kort om at han var forhindret fra å møte på grunn av et tidligere fastlagt møte utenfor Stockholm. Fra svenske myndigheter møtte bare to-tre sivilkledd politifolk som holdt øye med seremonien fra sine biler. Fra massemedia kom det to. Det var «pressemenn» fra det kommunistiske Polens avis «Polityka» i Warszawa. De filmet intenst under hele seremonien og var særlig opptatt av å få med så mange som mulig av de fremmøtte eksilpolakker.

Fra myndighetene i Moskva og Warszawa kom det flere protester til det svenske utenriksdepartementet. Det var kun Sydsvenska Dagbladet som gav protestene en kritisk omtale i en artikkel.

Tre måneder etter avdukingen ble det gjort forsøk på å ødelegge minnesmerket. Sølvplaten med innskriften ble forsøkt ødelagt med sterkt etsende blåsyre og selve stammen på monumentet ble forsøkt hogd i stykker. Det lyktes ikke. Innskriften er fortsatt leselig og stammen nesten hel.

De svenske eksilpolakkenes initiativ med å reise et monument over Katyn-ofrene kom til å bli fulgt andre steder. Året etter ble det reist et monument i England, året deretter monumenter både i Australia og New Zealand og så har det år om annet kommet minnesmerker om Katyn på en rekke steder i den frie verden.

tere i ren sovjetisk stil. Han siterte Goebels, han viste til kjennelsen i den kirkelige retten i 1975, og han truet til slutt med å vise til faren som kunne oppstå når vennlige nasjoner ble satt opp mot hverandre. I februar ble så henvendelsen fulgt opp med et brev fra den sovjetiske ambassaden. Før dette hadde en av ambassadens tjenestemenn i en meget brysk telefonsamtale til Borgermesteren i Kensington og Chelsea bl.a. uttalt at den sovjetiske ambassaden ventet at byrådet ville finne en måte å forhindre at minnesmerket ble satt opp.

I mars 1976 pågikk det en debatt i Overhuset i forbindelse med den nylig utkomne boken «The Last Secret» som omhandler briternes skammelige rolle ved overleveringen av kosakker og kaukasere til NKVD. Lord St Oswald kom i sitt innlegg i Overhuset også inn på Katyn og problemene med å få reist minnesmerket og sa bl.a.:

«... Now, my Lords, at this stage, the Soviet Embassy is having the effrontery to write bullying, almost threatening letters to the officers of the Royal Borough. Here is interference by a foreign Power in the affairs of local government of this country, of this capital. With the British Foreign Office and the Soviet Foreign Ministry against us, it will be something of a triumph over odds when the memorial is erected in the Gunnersbury Park in September...»⁽⁸⁾

Saken ble også tatt opp i Underhuset av Sir Frederic Bennet. Han uttalte blant annet:

«... That this House deplores as totally unacceptable the attempted Soviet intervention in a matter solely and wholly within the United Kingdom, namely the erection of a Monument dedicated to the memory of 14.471 Polish officers and men massacred at Katyn in 1940, and is confident the Royal Borough of Kensington and Chelsea will resist decision to permit the erection of such a memorial...»⁽⁹⁾

Minnesmerket ble imidlertid reist, til tross for alle disse vanskelighetene. 18. september 1976 fant den høytidelige avdukingsseremonien sted. Fra den katolske kirke møtte biskop Rubin, den polske kirkens delegat ved Vatikanet, og ledet bønnene for de døde. Monumentet ble av Lord Barnby overlevert til den polske presidenten i eksil, S. Ostrowski. I sin svartale sa presidenten bl.a.:

Som president i den polske republikken, overtar jeg i navnet til det polske folk dette moment som er reist til minne om den umenneskelige forbrytelse som ble begått mot den polske nasjonen under krigen.⁽¹⁰⁾

Fra offisiell britisk side var det ingen

deltagelse. Ingen minister eller representant for regjeringen møtte. Offiserer i tjeneste ble forbudt å vise seg på plassen mens seremonien pågikk. Et militærorkester som tidlig under planleggingen var stilt i utsikt å delta ved avsløringen, uteble.

Den britiske pressen inntok en mer hederlig holdning. «The Times» skrev under overskriften «The Stigma of Katyn» at minnestenens tekst «Katyn 1940» fortalte et element av den sannheten som bare den skyldige, den uvitende og uhederlige ønsket å fornekte. Dagen etter skrev «Sunday Times» at selv om noen var i tvil, ville det ikke vært noe å innvende om regjeringen hadde tillatt offiserer i uniform å møte frem for å hedre minnet til de døde polakkene. Hvorledes de enn døde, var de en del av de væpnede styrker i den nasjon som Storbritannia i 1939 hadde gått til krig for. «Gårsdagen var en dårlig dag for britisk ære og prestisje», sluttet avisen.⁽¹¹⁾

Også danskene og finnene er lunkne

I vårt naboland Danmark arbeidet vennskapsforeningen «Pro Polonia – Dansk Forening» aktivt for at sannheten om Katyn skulle bli kjent. «Pro Polonia – Dansk Forening» var i motsetning til såkalte «vennskapsforeninger» ikke støttet av det offisielle Danmark. Foreningen gav ikke adgang for elementer som var vennlige til det kommunistiske regimet i Polen. Kaptein i det danske heimevernet, Emil Ashøj, var mangeårig formann i foreningen og holdt i betydningsfulle danske kretser en rekke foredrag om Katyn, bl.a. illustrert med film. Enda i 1970- og 1980-årene ble ikke denne virksomheten betraktet som helt ufarlig.

Danskene skulle ha spesielle forutsetninger for å gi sannferdig informasjon om Katyn. I den internasjonale ekspertkommisjonen som tyskerne våren 1943 lot undersøke gravene i Katyn, befant den danske rettsmedisiner dr. Helge Tramsen seg. Han var spesialist i kirurgi, og var fra 1937 prosekutor ved det danske Retsmedicinske Institut. Under krigen var han aktiv i den danske motstandsbevegelsen og ble arrestert av Gestapo og satt internert under siste del av krigen. Etter krigen avgav han forklaring i 1952 til undersøkelseskommisjonen nedsatt av den amerikanske kongressen, og i 1974 en ny vitneerklæring til den britiske regjering. I et møte med eksilpolakken Eugeniusz S. Kruszewski i 1974 gav han en detaljert redegjørelse for de undersøkelser han hadde vært med på og de konklusjoner han var kommet til.

Han konkluderte med at Sovjet, og ingen annen, kunne gjøres ansvarlig for Katyndrapene. Han la til:⁽¹²⁾

Jeg har i mit liv aldrig oplevet en større forbrydelse en den, jeg har set i Katyn. Det har været et billede på grusomhet, som man hverken kan beskrive eller glemme.

Den danske rektor Einar Mathiesen skrev i 1973 artikkelen «Døden i skovet – massakren i Katyn» med mottoet: «De døde rider hurtigt – sandheden langsomt». Han redegjorde for sannheten om Katyndrapene, samtidig som han satte søkelyset på at sannheten ble fordreid og fortiet, ikke bare i de totalitære samfunn, men også i de vestlige demokratier. Artikkelen ble avvist både av Berlingske Tidende og Politiken, men ble inntatt i Fredriksborg Amts Avis 19. april 1973. Berlingske Aftenavis hadde i 1971 gjengitt en omtale av professor Zawodnys bok «Døden i skogen». Omtalen som opprinnelig hadde stått i «The Times» var skrevet av Gabriel Ronay. Den ble gjengitt i den avisen uten noen kommentarer.⁽¹³⁾

I finske oppslagsverk ble det i 1950- og 1960-årene referert til Katyn og at russerne skulle være ansvarlig for massakren. I 1970-årene forsvinner Katyn fra de finske oppslagsverkene.⁽¹⁴⁾ Sommeren 1982 rykket finske kommunister ut til forsvar for Sovjet og deres versjon av drapene i Katyn. Igjen ble den sovjetiske løgnen om at det var tyskerne som hadde henrettet de polske offiserer gjen tatt. Artikler om dette stod bl.a. i «Tiedontaja» 27. juli, «Vasabladet» 3. august og «Arbetartidningen» 6. august.⁽¹⁵⁾

Fredsmarsjen

I 1982 kom det et merkelig utspill fra de sovjetiske myndigheter. Det viste russisk klønethet, men også hvorledes makthaverne i Kreml fremdeles forsøkte å påvirke Nordens inntrykk og holdninger i til Katynmassakren.

En gruppe fredselkende kvinner fra de fem nordiske land hadde gått sammen i en fredskomiteé som ønsket å demonstrere mot atomvåpnene. Den mest fremtredende kvinnen blant initiativtagerne var den norske dosent Eva Nordland. Fredskomiteéen klarte å oppnå kontakt med sovjetiske myndigheter og sovjetiske fredskvinner, og en fredsmarsj ble besluttet gjennomført langs ruten Leningrad, Kalinia, Moskva, Smolensk og Minsk. Marsjen skulle delvis foregå med buss og tog, men med marsjering til fots gjennom alle byene, besøk på arbeidsplasser og samtaler med sovjetere osv.

Fra de nordiske land deltok tilsammen 300 kvinner. Et stort pressekorps fulgte deltagerne. Foruten de sovjetiske kvinner som også deltok i marsjen, hadde sovjetiske myndigheter attachert marsjarrangementet med ca. 50 funksjonærer.

Det skulle snart vise seg at marsjen ikke skulle bli så fredelig som navnet skullete tilsi. Sovjetiske tolker gav falske oversettelser og talene til de nordiske deltagerne og antiamerikanske slagord ble behendig plassert. Pravda opererte med fordreide referater av hva som skjedde. I Moskva var sovjetiske fredsaktivister som ikke hadde villet innordne seg myndighetenes direktiver blitt arrestert og deportert fra byen. Om dette siste hadde Eva Nordland følgende kommentar da en norsk journalist overbrakte denne hilsen fra den «illegale» russiske fredskomiteen:

Jeg går ut fra at dissidentene i komiteen ikke får møte fordi Sovjet oppfatter dem som provokatører.

Forholdet mellom fredskvinnene og de nordiske pressefolkene skjerpet seg etterhvert. Det ble nedlagt referatforbud fra fredsmarsjedeltagernes møter, og da journalistene gjentatte ganger ble beskyldt for å være provokatører, førte dette til at de norske pressefolk forlot arrangementet under et møte i Minsk.

En av årsakene til denne opphetede stemning var at da fredsmarsjen var nådd til Moskva, ble deltagerne meddelt at marsjen skulle avsluttes i den lille landsbyen Katyn⁽¹⁾, og ikke i Minsk som opprinnelig planlagt.

De fleste deltagerne oppfattet dette som et propagandautspill fra de sovjetiske myndigheter. Ville de ved dette trekke oppmerksomheten bort fra det som hadde skjedd i Katyn i 1940, ved å få de nordiske kvinnene til å hedre de falne i Katyn?

I 1969 hadde de russiske myndighetene reist et minnesmerke i Katyn over ofrene for nazistiske forbrytelser i Hvite-Russland. Etter dette hadde minnesmerket i Katyn blitt til et viktig valfartsmål for sovjetere og sovjetiske gjester, mens stedsnavnet Katyn var blitt tatt ut av kartene som dekket området rundt Smolensk, og var likeledes ikke nevnt i russiske leksika.

For de nordiske fredsmarsjdeltagerne ble det russiske opplegg et virkelig dilemma som de opplevde som en klar russisk manipulasjon. Dersom de lot marsjen gå til Katyn ville det bli oppfattet som støtte til Sovjet, en anerkjennelse av deres minnesmerke og et klart svik mot polakkene som på denne tiden var inne i en ekstra vanskelig periode. Et slikt svik fra sine nordiske granneland

ville nok ramme polakkene ekstra hårdt, og det var mange av de nordiske deltagerne som var lite lystne på å være med på noe slikt. Dersom de avlyste marsjen var de redd den vanlige russer ville oppfatte det som et svik fra Vesten, og den kontakt og forståelse som tross alt var oppnådd mellom de norske fredskvinner og den alminnelige russer ville kunne bli forringet eller ødelagt.

Etter lange og vanskelige drøftelser fredsdeltagerne i mellom, ble det besluttet at fredsmarsjen skulle gå til Katyn. Ved avstemningen deltok også de 50 sovjetiske funksjonærene, noe som medførte ytterligere forbitrelse fra dem som var mot. De nordiske fredskvinnene stod imidlertid fast på at marsjen skulle avsluttes i Minsk som opprinnelig avtalt. Deltagerne ble stillet fritt om de ville bli med til Katyn eller stå over denne dagen. En tredjedel av de nordiske deltagerne valgte å stå over. Av de nordiske initiativtagerne til fredsmarsjen var det kun Eva Nordland som deltok, noe hun senere måtte tåle kritikk for.

De nordiske fredskvinnenes besøk i Katyn skulle imidlertid få en annen og verdigere utgang enn hva russerne trolig hadde regnet med. Det kan vi takke den svenske dosent Ritva Jonsson for. Hun besluttet at hun ville dra med til Katyn. Der ville hun holde en tale og i den ville hun nevnte Katyn og de polske offiserene som ble henrettet der i begynnelsen av krigen.⁽¹⁷⁾

Den første vanskelighet hun støtte på, var da hun viste den kvinnelige russiske tolken manuskriptet. Talen kunne uten vanskelighet tolkes, men avsnittet om Katyn var umulig, slikt kunne man bare ikke si. Oppmuntret av flere av de andre marsjdeltagerne, særlig fra finsk hold, forlangte Ritva Jonsson at også dette skulle være med i talen.

Neste vanskelighet kom i selve Katyn. Da turen var kommet til at Ritva Jonsson skulle bestige talerstolen, fikk hun beskjed fra en av de sovjetiske lederne at hun ikke skulle holde talen likevel. Den var ikke blitt skikkelig avtalt på forhånd, og dessuten hadde deltagerne allerede stått for lenge ute i den svære heten. Nedslått av skuffelse vendte Ritva Jonsson tilbake til bussen, og hun angret bittert at hun hadde blitt med til Katyn.

De andre nordiske deltagerne satte nå inn et voldsomt press mot de sovjetiske arrangørene, og under trusel av det voldsomme oppbud av journalister og TV-kameraer som nå øynet en stor sensasjon ved at den svenske deltager ble nektet å tale, måtte russerne gi etter.

Ritva Jonsson holdt ikke noen lang tale, men avsnittet om Katyn kom med, og ble oversatt til russisk:

Minnesmärket i Chatyn är mera än ett minnesmärke för Vitryssland, för Sovjetunionen. Det är ett minnesmärke för hela mänskligheten, för alla som lidit och dött i krig.

Det minner också om ett annat Katyn, 300 km härifrån, nära Smolensk, där ett stort antal polska offiserar ble avrättade i början av kriget.

Etter talen var holdt og oversatt var stemningen intens, og umiddelbart begjærte ledelsen i den sovjetiske fredskomiteen ordet:

Dette har vært et typisk eksempel på psykologisk krigføring fra den vestlige siden...

Så gikk han over til å tale om Goebels løgnpropaganda og om det var klart bevist at Sovjet var uten skyld i drapene av de polske offiserer i Katyn, for så å fortsette med å omtale propagandaen i de vestlige massemedier.

Eva Nordland skal ydes den rettfærdighet at hun både var oppmerksom på og hadde tilskyndet til at Ritva Jonsson skulle holde sin tale og der nevne Katyn. Hun protesterte også skarpt overfor den russiske polemikk etter talen til Ritva Jonsson. På grunn av det fullstendige brudd mellom de norske pressefolk og fredsmarsjdeltagerne, ble ikke denne episoden så godt kjent her hjemme. ■

Noter

- (1) Conot, Robert E: *Justice at Nuremberg*, London 1983, s. 66-67.
- (2) Conot, Robert E: *Justice at Nuremberg*, London, 2. 453.
- (3) Fitzgibbon, Louis: *Katyn Massacre*, London 1989, s. 257.
- (4) Lilius, Carl-Gustaf: *Katyn 1940. - Kontinent Scandinavia*, nr. 3-4/1982.
- (5) Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon, Oslo 1981, bd 3, s. 173.
- (6) *Aftenposten*, morgen, 29. juli 1971.
- (7) *Katyn 1940 Kronikker om mordet på polske soldater i 1940 i Sovjetunionen*, København, Stockholm 1984.
- (8) Fitzgibbon, Louis: *Katyn Massacre*, London 1989, s. 207.
- (9) Fitzgibbon, s. 207-208.
- (10) *Katyn Memorial - Programme 50th Anniversary of the Katyn Massacre 21.4.90*.
- (11) Lilius, Carl-Gustaf: *Katyn 1940 - Kontinent Scandinavia* nr. 3-4/1982, s. 19-20.
- (12) Kruszewski, Eugeniusz S: *Mine møder med dr. Helge Tramsen - Katyn 1940*, s. 25 f.
- (13) *Berlingske Aftenavis* 23.2.1971.
- (14) Lilius, Carl-Gustaf: *Katyn 1940 - Kontinent Scandinavia* nr. 3-4/1982, s. 15.
- (15) Lilius, Carl-Gustaf: *Katyn 1940 - Kontinent Scandinavia* nr. 3-4/1982 s. 19.
- (16) Navnet skrives på svensk Chatyn og på finsk-svensk Hatyn.
- (17) Jonsson, Ritva: *Fredsmarsjen och Chatyn - Katyn 1940*, s. 37 f.